

تحلیل مقایسه‌ای پس انداز بر مبنای اخلاق، در نظریات اقتصاد متعارف و آموزه‌های اسلام

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۵/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۱۶

صادق بختیاری*
علی نظری**

چکیده

یکی از اهداف اقتصادی در هر جامعه‌ای، دستیابی به رشد اقتصادی می‌باشد و افزایش سرمایه‌گذاری می‌تواند زمینه لازم را برای رشد اقتصادی فراهم نماید. یکی از منابع تأمین مالی برای سرمایه‌گذاری، وجوه پس انداز شده توسط افراد می‌باشد.

در این مقاله، قصد داریم به مقایسه نظریات پس انداز، میان اندیشمندان مسلمان بر مبنای اخلاق اسلامی و نظریات پس انداز در مکاتب کلاسیک و نئوکلاسیک بپردازیم. برای انجام این پژوهش، ما از روش اسنادی استفاده کردیم و برای تجزیه و تحلیل متن، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. نتایج نشان داد که با توجه به مبانی اقتصادی پس انداز و مقایسه آنها با نظریات اندیشمندان مسلمان، پس انداز در اقتصاد اسلامی برخلاف اقتصاد متعارف، در چهارچوب اخلاق اسلامی می‌باشد؛ و روش‌های جدیدی برای پس انداز بیشتر، با توجه به آموزه‌های اسلامی معرفی می‌گردد.

واژگان کلیدی: اخلاق، پس انداز، آموزه‌های اسلام، مکتب کلاسیک

* استاد دانشگاه اصفهان

** دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی، دانشگاه اصفهان، (نویسنده مسئول) alinazari.1990@yahoo.com

مقدمه

افزایش سرمایه‌گذاری یکی از عوامل مهم رشد اقتصادی بوده و لازمه سرمایه‌گذاری در هر اقتصاد وجود پس انداز است. پس انداز به معنای آن بخش از درآمد می‌باشد که منجر به مصرف نشده و به منظور افزایش حجم پس انداز، مطالعات بسیاری توسط اقتصاددانان، در مکاتب مختلف صورت گرفته است.

در این مقاله می‌خواهیم به تحلیل و مقایسه میان نظریات اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک و نظریات اندیشمندان مسلمان در زمینه پس‌انداز بپردازیم؛ و بررسی کنیم که آموزه‌های اسلام چه راهکارهایی را به منظور افزایش پس‌انداز مولد، به معنای پس‌اندازی که به تولید بیانجامد و وارد چرخه اقتصادی گردد بر مبنای اخلاق اسلامی پیشنهاد می‌نماید. از زمان آدام اسمیت تا به امروز، نظریات متفاوتی در مورد پس‌انداز ارائه شده است که اکثر آنها نظر بر آن دارند که پس‌انداز موجب رشد اقتصادی می‌گردد و زمینه لازم را برای توسعه اقتصادی فراهم می‌سازد؛ و منظور ما از واژه پس‌انداز، در سطح کلان می‌باشد. در این مقاله در قسمت اول ادبیات تحقیق بیان می‌شود؛ در بخش دوم مطالعات انجام‌شده در مورد عوامل مؤثر بر پس انداز آورده شده است؛ در قسمت سوم به بیان پیشینه تحقیق پرداخته‌ایم؛ در بخش چهارم به بررسی نظریات اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک پرداخته‌ایم؛ در بخش پنجم نظریات اندیشمندان مسلمان در چهارچوب اخلاق اسلامی را بیان کردیم؛ در قسمت ششم به تحلیل نظریات مختلف ذکر شده و بررسی راه‌حل‌های ارائه‌شده توسط آموزه‌های اسلام مبتنی بر اخلاق به منظور افزایش حجم پس انداز پرداخته‌ایم.

۱. مبانی نظری تحقیق

در این بخش به تعاریف مختلفی که در مورد پس‌انداز بیان شده است می‌پردازیم:

کینز در کتاب پول، اشتغال و بهره خود این‌گونه بیان می‌کند که پس‌انداز به معنای مازاد درآمد بر مخارج می‌باشد (کینز، ۲۰۰۳، ص ۵۰).

تیمور رحمانی در پایان‌نامه ارشد خود سه تعریف برای پس‌انداز ارائه کرده است:

الف) پس‌انداز عبارت است از افزایش ثروت خالص (چه برای خانوارها و چه در سطح کل اقتصاد) در طی یک دوره حسابداری.

ب) پس انداز عبارت است از درآمد خرج نشده.

ج) پس انداز عبارت است از عرضه سرمایه (رحمانی، ۱۳۷۱، ص ۱۴۰).

غلامحسین رادمنش در تعریف پس‌انداز آورده است که: پس‌انداز به طور کلی عبارت است از اختلاف بین درآمد جاری و هزینه جاری (رادمنش، ۱۳۴۳، ص ۵۴).

۲. مروری بر مطالعات انجام‌شده

برتولا (۱۹۹۴) مقاله ای تحت عنوان تئوری‌های پس‌انداز و رشد اقتصادی داشته که در آن به بررسی رویکردهای مختلف رفتار پس‌انداز شخصی و تمایلات پس‌انداز جمعی و نقش آن در روند رشد اقتصادی پرداخته است، در حالی که پس‌انداز از نظر تئوری کلاسیک و post کینزین‌ها به منابع درآمدی ارتباط دارد. در مدل‌های تعادل جزئی ساده، تصمیم‌گیری در مورد پس‌انداز شخصی با در نظر گرفتن بازده سرمایه‌گذاری خصوصی و درآمد نیروی کار پویا توضیح داده شده و تصمیمات پس‌انداز بهینه در یک محیط پویا و یک چهارچوب تجزیه و تحلیل تعادل عمومی تعبیه شده است. با این حال، پارامترهای مسائل پس‌انداز شخصی به طور مشترک توسط مجموع پس‌اندازها و پیامدهای سرمایه‌گذاری تعیین می‌شود.

سید عباس موسویان (۱۳۷۵) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به مطالعه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری در اقتصاد اسلامی پرداخته و با بررسی نظریات نرخ بهره در نظام مشارکت اسلامی با نظام سرمایه‌داری و الگوی کینزین‌ها مقایسه تطبیقی بین این نظریات به عمل آمده است، که نرخ بهره در نظریه کلاسیک‌ها به عنوان متغیری درون‌زا در تشکیل پس‌انداز و سرمایه‌گذاری رفتار می‌کند، در حالی که الگوی کینزین‌ها به عنوان عاملی برون‌زا در بازار پول شکل گرفته که به امر سرمایه‌گذاری نظام می‌دهد؛ و شیوه‌های عملی پس‌انداز و سرمایه‌گذاری در اقتصاد اسلامی متناسب با تحولات اقتصادی عصر حاضر را بررسی کرده و به این نتیجه دست یافته که با توجه به استفاده از عقود مشارکت اسلامی می‌توان فرصت‌های مشروع و کارای استفاده از سرمایه را در اقتصاد اسلامی معرفی کرد.

جاوید بهرامی و پروانه اصلانی (۱۳۸۴) به بررسی عوامل مؤثر بر پس‌انداز بخش خصوصی در ایران پرداخته‌اند و عوامل تجربی تعیین‌کننده پس‌انداز بخش خصوصی در اقتصاد ایران طی دوره ۱۳۸۰-۱۳۴۸ را آزمون و بدین منظور عوامل سیاستی مؤثر بر پس‌انداز خصوصی در اقتصاد ایران را توصیف کرده‌اند و نتایج نشان می‌دهد بهترین و مطمئن‌ترین راه برای افزایش پس‌انداز بخش خصوصی بهبود وضعیت بازارهای مالی است که هم پس‌اندازها را بهتر و بیشتر جذب می‌کند و هم امکان سرمایه‌گذاری را افزایش می‌دهد.

حمید هوشمندی (۱۳۸۹) به بررسی عوامل مؤثر بر پس‌انداز ملی در ایران پرداخته که روش انجام این پژوهش حداقل مربعات معمولی الگوی خود توضیح، با وقفه‌های گسترده (ARDL) طی دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۳۸ است. نتایج نشان می‌دهد که رشد اقتصادی در کوتاه مدت و نوسان درآمدهای نفتی به ترتیب تأثیر مثبت و منفی بر نرخ پس‌انداز ملی در کوتاه مدت و بلند مدت دارند. و شدت تأثیر در کوتاه‌مدت بیش از بلندمدت است که این امر در واقع تأیید فرضیه مایزلسلی در اقتصاد ایران می‌باشد.

سهیلا کاغذیان و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی عوامل مؤثر بر پس‌انداز در اقتصاد ایران با تأکید بر ارزش ثروت مسکن با استفاده از داده‌های تلفیقی ۲۸ استان طی دوره ۸۵-۱۳۷۹ پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد درآمد (تولید ناخالص داخلی) بر پس‌انداز (مانده حساب سپرده بانکها) اثر مثبت و معنادار داشته و نرخ بیکاری و شاخص تغییرات ارزش مسکن رابطه منفی با پس‌انداز دارد.

در آموزه‌های اسلامی^۱ تأکید زیادی بر مصرف متعادل شده است؛ مصرفی که به اسراف و زیاده نرود و در آن خساست هم نباشد که برای مثال می‌توانیم به آیه ۶۷ سوره فرقان اشاره کنیم:

و آنانکه هنگام انفاق اسراف نمی‌کنند و بخل هم نمی‌ورزند بلکه میان این دو راه میانه را می‌گیرند؛ این آیه بیانگر آن است که اسلام مصرف اضافی را زشت و ناپسند می‌شمارد و مردمی که درجه ایمان بالاتری دارند کمتر اسراف می‌کنند و مصرف آنها از متوسط مصرف کمتر است و این درآمد خرج نشده صرف پس‌انداز و انفاق در راه خدا می‌گردد.

از تحقیقات انجام‌شده در ارتباط با این موضوع می‌توان به: غروی (۱۳۶۸) رابطه بین اسراف و قناعت، رفیعی محمدی (۱۳۷۶) مسائل مربوط به جنبه‌های نظری اسراف سرمایه، سید علوی (۱۳۷۷) صرفه‌جویی و اسراف، و احسانی (۱۳۷۷) مسائل مربوط به اسراف و تبذیر و رابطه آن با مالکیت و فاصله طبقاتی فقر و اسراف، از جمله موضوع‌هایی است که برخی از محققان اقتصاد اسلامی به آن پرداخته‌اند.

۱. منظورمان از آموزه‌های اسلامی در این مقاله، آیات قرآن کریم و احادیث موجود در کتب شیعه می‌باشد.

۳. روش تحقیق

در این پژوهش، به منظور بررسی و شناسایی نظریات اقتصاددانان متعارف در مورد پس‌انداز و آشنایی با نظریات اندیشمندان مسلمان در مورد پس‌انداز بر مبنای اخلاق اسلامی، از روش اسنادی استفاده شده است و مبنای موضوعات مطرح شده با مراجعه به اسنادی چون کتاب، مقاله و مجله استخراج گردیده است. در این راستا با مراجعه به متون دینی، قرآن و کتب روایی دیدگاه اسلام به دست می‌آید.

برای تجزیه و تحلیل از روش تحلیل محتوا استفاده می‌گردد. این روش مبتنی بر مطالعه متون و مقایسه آنها با یکدیگر می‌باشد. روش تحلیل محتوا روشی است که همواره محتوای پیام را بررسی می‌کند و از طریق آن، می‌توان از متون یا گفتارهای مختلفی که از سوی شخصی صادر می‌شود به علت‌های صدور پیام که در متن پیام به صورت صریح وجود ندارد دست یافت.

۴. پس‌انداز از دیدگاه اقتصاد متعارف

در این بخش به بررسی نظریات مشهورترین اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک در مورد پس‌انداز می‌پردازیم.

به عقیده آدام اسمیت نرخ سرمایه‌گذاری، از طریق نرخ پس‌انداز تعیین می‌شود و تمام پس‌اندازها هم سرمایه‌گذاری می‌شود و اقتصاد زمانی در تعادل است که میزان پس‌انداز برابر سرمایه‌گذاری باشد و تنها سرمایه‌داران، زمین‌داران و نزول‌خواران می‌توانند پس‌انداز کنند. آدام اسمیت تأکید می‌کند که تمرکز سرمایه قبل از روند تقسیم کار صورت می‌گیرد. اسمیت مانند اغلب اقتصاددانان جدید، از تمرکز سرمایه به مثابه شرط لازم برای توسعه اقتصاد یاد می‌کند و بنابراین حل مشکل توسعه اقتصادی تا حد زیادی بستگی به توانایی‌های مردم به پس‌انداز بیشتر و سرمایه‌گذاری بیشتر در یک کشور دارد (قره‌باغیان، ۱۳۷۳: ۱۱۵ و ۱۱۶).

ژان باتیست سه معتقد است در بازار پس‌انداز و سرمایه‌گذاری علاوه بر وجود شرایط رقابت کامل، پس‌انداز کنندگان و سرمایه‌گذاران یک گروه واحد هستند و به خاطر یک عامل مشترک یعنی نرخ بهره پس‌انداز و سرمایه‌گذاری می‌کنند و با فرض ثابت بودن سایر عوامل پس‌انداز تابع مستقیم نرخ بهره و سرمایه‌گذاری تابع غیرمستقیم نرخ بهره است. بدین ترتیب اگر قسمتی از درآمد کل پس‌انداز شود، این مقدار خود به خود در نرخ بهره متعادل، به سرمایه‌گذاری تبدیل می‌شود و این خود مسأله کمبود تقاضا را حل می‌کند و نتیجتاً پس‌انداز در نظر سه، یک نوع خرج غیر مستقیم است (تفضلی، ۱۳۷۲، ص ۱۰۸).

ریکارδο تجمع سرمایه را نتیجه و ثمره تجمع سودها می‌داند؛ چون سود موجب پس‌انداز می‌شود و برای تمرکز سرمایه، از آن استفاده می‌گردد، تمرکز سرمایه به دو عامل بستگی دارد ۱- توانایی برای پس‌انداز؛ ۲- اراده برای پس‌انداز؛ توانایی برای پس‌انداز نقش مؤثرتری در تمرکز سرمایه دارد و بستگی به درآمد خالص جامعه دارد که مازادی از تولید کل بعد از حذف پرداخت دستمزد کارگران به میزان حداقل معیشت است. هر چه مازاد بیشتر باشد توانایی برای پس‌انداز نیز بیشتر خواهد بود (قره‌باغیان، ۱۳۷۳، ص ۱۲۵).

به نظر مالتوس تمرکز سرمایه مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی است و به عقیده وی انگیزه سرمایه‌گذاری و تمرکز سرمایه سود است و سود تنها به پس‌انداز سرمایه‌داران تعلق می‌گیرد چون کارگران آن قدر فقیر هستند که نمی‌توانند پول را پس‌انداز کنند. اگر سرمایه‌داران به امید افزایش سود خویش از طریق کاهش شدید مصرف خود اقدام به پس‌انداز کنند در این حالت هر چند تمرکز سرمایه بیشتر می‌شود ولیکن رشد اقتصادی کاهش می‌یابد (قره‌باغیان، ۱۳۷۳، ص ۱۳۶).

به عقیده ویکسل، تابع پس‌انداز، ارتباط میان پس‌انداز اختیاری و نرخ بهره را نشان می‌دهد و شیب این تابع نسبت به محور عمودی مثبت است زیرا طبیعی است که با افزایش نرخ بهره واقعی (r) و ثابت بودن درآمد پولی، حجم پس‌انداز بالا می‌رود و بر عکس، کاهش در نرخ بهره حجم آن را کاهش می‌دهد. و در حالت تعادل حجم پس‌انداز برابر سرمایه‌گذاری می‌باشد؛ در حالی که اعتباردهی بانک‌ها برای سرمایه‌گذاری موجب می‌شود که سرمایه‌گذاری بیشتر از پس‌انداز گردد و تقاضا بر عرضه، فزونی یافته و موجب افزایش سطح قیمت‌ها، می‌شود (تفضلی، ۱۳۷۲، ص ۳۲۳).

نظریه رشد هارود در واقع یک نوع نظر تعدیل موجودی است، به این معنی که رشد اقتصادی و در نتیجه افزایش درآمد، از طریق افزایش واحدهای اضافی سرمایه به موجودی سرمایه قبلی حاصل می‌گردد. در الگوی هارود به منظور حفظ تعادل باید نسبت مطلوبی بین موجودی سرمایه و رشد برقرار باشد. این شرط همان برابری میل متوسط به پس‌انداز و میل متوسط به سرمایه‌گذاری است. حال اگر تابع پس‌انداز ثابت باشد و نسبت بین سرمایه و تولید از نظر شرایط فنی ثابت بماند ظرفیت تولیدی با یک نرخ نمایی ثابت رشد می‌کند. این نرخ به وسیله بازدهی‌های اضافی به موجودی سرمایه و نسبت افزایش در مقدار تولیدی که به ایجاد سرمایه جدید تخصیص یافته تعیین می‌شود (تفضلی، ۱۳۷۲، ص ۴۱۶).

فرانک رمزی برای پاسخ به پرسش میزان پس انداز یک ملت که خود طرح کرده بود از الگویی استفاده نمود که امروزه الگوی مبنا برای مطالعه تخصیص بین زمانی بهینه منابع است و در هر لحظه از زمان خانواده نمونه باید چه مقدار مصرف کرده و چه مقدار به موجودی سرمایه اضافه نماید تا مصرف آینده تأمین شود. عدم تعادل پس انداز و سرمایه گذاری از آنجا ناشی می شود که واسطه مالی به پس انداز کنندگان بهره می دهد و توازن بین پس انداز کنندگان و سرمایه گذاری به هم می ریزد (فیشر و بلانجارد، ۱۳۷۷، ص ۷۸).

با توجه به نظریات مطرح شده، اقتصاددانان متعارف بر این باور هستند که افزایش پس انداز منجر به افزایش سرمایه گذاری، و رشد اقتصادی می گردد. در نتیجه افزایش پس انداز مولد منجر به افزایش سرمایه گذاری می شود. حال به بررسی نظریات پس انداز اندیشمندان مسلمان می پردازیم.

۵. پس انداز از دیدگاه اندیشمندان مسلمان

در این قسمت به تحلیل نظریات اندیشمندان مسلمان در چهارچوب اخلاق اسلامی می پردازیم و دیدگاه آنان در مورد پس انداز بیان می شود و با نظریات پس انداز اقتصاد متعارف مقایسه می گردد.

روایتی از امام صادق می باشد که ایشان مقداری پول به یکی از اصحاب خود داده بودند تا در جایی سرمایه گذاری کنند و پس از اتمام کار، آن شخص صد دینار سود برد، که امام (ع) فرمودند آن صد دینار را هم سرمایه کار بگردان تا خداوند ببیند که آن مال را در معرض فایده و سود قرار داده ام (حر عاملی، ۱۳۹۰، ص ۲۶). از سیره عملی ایشان در می یابیم که باید سرمایه خود را برای تولید بیشتر و افزایش سود وارد چرخه اقتصادی نماییم تا منجر به رونق گردد و سودی که از این کار به دست می آید را به سرمایه قبلی اضافه کرده و باز در جریان تولید قرار دهیم و نکته دیگر آن است که برای استفاده از سرمایه خود شخص باید به فعالیت اقتصادی بپردازد یا آنکه با استفاده از عقود مشارکت و پذیرش ریسک به کسب بازده اقدام نماید. که اضافه کردن سرمایه جدید به سرمایه قبلی می تواند دلیلی بر مبنای اقتصادی نظریات ریکاردو و هارود باشد که آنها زمینه لازم برای رشد اقتصادی و تمرکز سرمایه را تجمیع سودها می دانند. در نتیجه ایشان به ما اخلاق پس انداز صحیح را نشان می دهند که باید سرمایه را در معرض فایده قرار داد نه آنکه از چرخه اقتصادی خارج نماییم.

این‌سینا در کتاب تدبیر منزل خود در مورد پس انداز این نظر را دارد که برای روز حاجت شخص خردمند نباید غافل باشد، از اینکه روزگار حوادث و مصائب و پستی و بلندی‌هایی دارد که باید برای آن مواقع از پیش ذخیره و مالی اندوخت زیرا که اگر از پیش برای روزهای حاجت فکری نکند و پس‌اندازی ننماید و با تمکن و توانایی برای آنها خود را آماده و مجهز نسازد در این مواقع با فقر و فلاکت روبه‌رو می‌گردد، پس باید از پیش هر وقتی که ممکن باشد برای آن روزها قسمتی از مال را ذخیره کرد اما نباید در هیچ حالت از کفایت و حفظ خدا غافل بود (ابن‌سینا، ۱۳۱۹، ص ۳۵). ابن‌سینا در اینجا مسأله پس انداز و نااطمینانی را مطرح می‌سازد که امکان دارد در آینده افراد از درآمدهای اکتسابی خویش اطمینانی نداشته باشند پس باید قسمتی از مال را ذخیره کرد، اما با توجه به میزان درآمد افراد مختلف نرخ پس‌انداز تفاوت دارد. اما با توجه به آنکه در نظر مسلمانان خداوند همیشه روزی دهنده می‌باشد نباید از یاد خداوند در روزهای سخت و تنگنا غافل گردد. و با پس‌انداز و پیش‌بینی برای آینده از فقر جلوگیری نماییم که فقر منجر می‌شود که دین مسلمانان نیز سست گردد.

نظر خواجه نصیرالدین طوسی در مورد پس‌انداز آن است که در حفظ مال دو شرط باید نگاه داشت: اول اینکه اختلالی به دیانت راه نیابد و دوم آنکه مرتکب رذیلتی مانند بخل و حرص نگردد. چون این شرایط را رعایت کند حفظ به سه شرط صورت می‌پذیرد؛ اول آنکه خرج با دخل مقابل نبود و زیادت نبود بل کمتر بود؛ دوم آنکه در چیزی که تثمیر (زیاد کردن) آن متعذر (سخت و دشوار) بود مانند ملکی که به عمارت آن قیام نتوان کرد؛ سوم آنکه رواج کار طلبد و سود متواتر تر و اگر چه اندک بود اختیار کند؛ و عاقل باید که از ذخیره نهادن اقوات و اموال غافل نباشد، تا در اوقات ضرورت و تعذر اکتساب، مانند قحط سال‌ها، نکبات و ایام امراض، صرف کند (خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۶۶، ص ۲۱۳).

خواجه نصیر الدین طوسی معتقد است که مسلمانان اگر قصد پس‌انداز دارند نباید به ایمان و دین آنها آسیبی برسد یعنی اخلاق اسلامی را رعایت نمایند و از آموزه‌های دین خارج نگردند و برای پس انداز باید درآمد افراد از مخارج آنها بیشتر باشد. طبق تعاریف پس‌انداز و یک روش برای پس‌انداز آن است که افراد در آن چیزی پس‌انداز کنند که نتوان آن را عرضه کرد و عرضه آن ثابت باشد مانند خانه و املاک اما عرضه پول را می‌توان افزایش داد اما عرضه زمین ثابت است و سومین آنکه افراد برای پس انداز باید درآمد داشته باشند و سود به دست بیاورند و این سود اگر کم باشد اما پیوسته باشد بسیار ارزشمند است. و افراد از این پس انداز در زمان ضرورت استفاده نمایند.

خواجه نظام الملک طوسی در سیاست‌نامه خود در مورد پس‌انداز آورده است که دو خزانه باید داشت، خزانه اصل و خزانه خرج را که باید به قدر مخارج پول در آن نهاد و از خزانه اصل برداشت تا نتواند نکند، مگر به صورت وام وجه برداشت باز نهد و اگر این کار نکند چون به مالی ناگاه حاجت افتد دل مشغولی ایجاد و در آن کار مهم و خرج فوری هم تقصیر و تأخیر می‌افتد (خواجه نظام الملک طوسی، ۱۳۶۵، ص ۲۸۷). خواجه نظام الملک هم نظر بر نااطمینانی آینده دارد و پیشنهاد می‌کند که یک صندوق ذخیره باید ایجاد کرد تا در زمانی که کشور با مسائل پیش بینی نشده مانند جنگ، قحطی و سایر بلاهای طبیعی روبه رو می‌شود با مشکل کمبود منابع رو به رو نشود و اگر پولی از این صندوق برداشت می‌شود به صورت وام باشد و این وام جایگزین شود تا در دوران سختی کشور با مشکل مواجه نشود.

راغب اصفهانی معتقد بود که چون پول مانند حاکمی در میان بشر است بدین جهت خدای تعالی عذاب کسی که آن را حبس کند و مردمان را از دادوستد بدان منع کند بزرگ قرار داده است و می‌فرماید کسانی که طلا و نقره را حبس کنند و آن را در راه خدا خرج نکنند، آنان را به عذابی دردناک بشارت بده (راغب، ۱۳۷۶، ص ۳۸۷). راغب معتقد است پول مشکلات مبادله کالا به کالا را از میان می‌برد و مانند یک حاکم قیمت‌ها را تأمین می‌کند و اختلافات را حل می‌کند و اگر پول از چرخه اقتصادی خارج شود منجر به رکود اقتصادی می‌شود. و در پس‌انداز اخلاق تحریم کنز پول برای رعایت حقوق دیگران رعایت شود. با بررسی نظریات پس‌انداز میان اقتصاددانان متعارف و اندیشمندان مسلمان به نتایج زیر دست می‌یابیم:

هر دو گروه منظورشان از پس‌انداز، پس‌انداز مولد می‌باشد که منجر به سرمایه‌گذاری مجدد شود و پول از چرخه اقتصادی خارج نگردد. اما اندیشمندان مسلمان پس‌انداز را به منظور استفاده در روز حاجت، برای دوران سختی و نیاز نیز مورد نظر قرار می‌دهند و روش‌هایی برای پس‌انداز معرفی می‌نمایند.

از منظر ریکاردو و هارود و از منظر امام صادق (ع) برای افزایش سرمایه باید سودی که از فعالیت های سرمایه‌گذاری به دست می‌آید به سرمایه قبلی اضافه گردد تا موجب رونق اقتصاد گردد.

اما در اقتصاد متعارف عامل اصلی افزایش پس‌انداز را نرخ بهره می‌دانند اما در اقتصاد اسلامی بهره به دلیل حرمت ربا تحریم گشته است و هر کسی که خواهان بازده می‌باشد باید

مال خود را در برابر ریسک و بازده کار و تولید قرار دهد و با عقود مشارکت به کسب سود بپردازد.

از نظر اقتصاد متعارف برای پس انداز حقوق دیگران در نظر گرفته نمی شود و تنها به فکر نفع شخصی می‌باشند در حالی که پول یک کالای عمومی محسوب می شود و امر پس‌انداز رعایت نمی گردد در حالی که با توجه به آموزه‌های اسلام مسلمانان در چهارچوب اخلاق اسلامی اقدام به پس‌انداز می‌نمایند.

۶. روش‌های افزایش پس انداز از منظر آموزه‌های اسلام

ما نظریات پس‌انداز را بیان کردیم حال قصد داریم در این قسمت به تحلیل آموزه‌های اسلام در مورد پس‌انداز بر مبنای اخلاق اسلامی، قرآن و سیره عملی معصومین بپردازیم. وقتی در مورد پس انداز صحبت می‌نماییم، منظورمان پس انداز در سطح کلان اقتصاد و پس انداز کل می‌باشد. اگر یک اقتصاد تک بخشی را در نظر بگیریم که در آن درآمد، یا مصرف می شود یا پس‌انداز می گردد. بنابراین:

$$Y = c + s$$

افراد جامعه درآمدی را که کسب می‌کنند یا به مخارج مصرفی خود اختصاص می دهند یا آنکه این درآمد را پس انداز می‌نمایند، همان طوری که در تعریف پس‌انداز آمده است، پس‌انداز همان درآمدی است که منجر به مصرف نگشته است. با توجه به آموزه‌های اسلامی و محدودیت‌هایی که دین اسلام، برای برخی مصارفی که با آموزه‌های دین اسلام سازگاری ندارند، در نظر گرفته است، آن بخش از درآمد که در چهارچوب الگوی مصرف اسلامی، خرج نمی شود، می تواند پس انداز گردد و در نتیجه حجم پس‌انداز کل افزایش خواهد یافت. در اینجا به بررسی و تحلیل این محدودیت‌ها در مصرف با توجه به آموزه‌های اسلامی می‌پردازیم.

در آموزه‌های اسلامی تأکید زیادی بر مصرف متعادل شده است؛ مصرفی که به اسراف و زیاده نرود و در آن خساست هم نباشد و برای مثال می توانیم به آیه ۶۷ سوره فرقان اشاره کنیم: و آنانکه هنگام انفاق اسراف نمی‌کنند و بخل هم نمی‌ورزند بلکه میان این دو راه میانه را می‌گیرند. این آیه بیانگر آن است که اسلام مصرف اضافی را زشت و ناپسند می‌شمارد و مردمی که درجه ایمان بالاتری دارند کمتر اسراف می‌کنند و مصرف آنها از متوسط مصرف کمتر است و این درآمد خرج نشده صرف پس انداز و انفاق در راه خدا می‌گردد.

ما معتقدیم که منابعی که افراد مسلمان در دست دارند به خاطر تحریم برخی مصارف، توسط دین اسلام، ظرفیت‌هایی را برای پس‌انداز بیشتر ایجاد می‌نمایند. به طور مثال در دین اسلام مصرف مشروبات الکلی، استعمال آلات لهو و لعب و مصارف حرام نهی شده است و این درآمد خرج نشده بر روی کالاهای نهی شده، می‌تواند توسط افراد پس‌انداز شود و منجر به افزایش پس‌انداز کل گردد.

حال می‌توان نتیجه گرفت که مصرف در اقتصاد اسلامی کمتر از مصرف در اقتصاد متعارف می‌باشد، بنابراین برای آنکه مدل ما در تعادل باشد پس‌انداز باید افزایش یابد و با توجه به تحریم کنز پول از نظر آموزه‌های اسلام این پس‌انداز وارد چرخه اقتصادی گشته و منجر به افزایش سرمایه‌گذاری و تولید می‌گردد.

ما در آموزه‌های اسلام یک پس‌انداز واجب داریم، یعنی پس‌اندازی که ما موظف هستیم در خدمت نیازهای واجب و ضروری زندگی خودمان قرار بدهیم، مانند نیاز به بهداشت، آموزش و تأمین نیازهای افراد تحت تکفل خودمان و نوع دیگر پس‌انداز حرام می‌باشد که پس‌اندازی است که موجب ضرر و زیان بشود و به سرمایه‌گذاری منجر نشود و به معنای خارج کردن منابع، از گردش اقتصادی می‌باشد.

در آیه ۳۴ سوره توبه کنز طلا و نقره نهی شده است. «ای کسانی که ایمان آوردید بسیاری از علما و راهبان، اموال مردم را به باطل می‌خورند و آنان را از راه خدا باز می‌دارند و آنها را که طلا و نقره را گنجینه (و ذخیره و پنهان) می‌سازند و در راه خدا انفاق نمی‌کنند به عذابی دردناک بشارت ده». آیت‌الله مکارم در تفسیر این آیه می‌نویسند:

پیدایش نقره و از آن مهم‌تر طلا، به این فکر تحقق بخشید که به وسیله این دو فلز گردش معاملات رونق بیشتر و چشمگیری پیدا کند. بنابراین فلسفه اصلی پول همان گردش کامل‌تر و سریع‌تر چرخه‌های مبادلات اقتصادی است و آنها که پول را گنجینه می‌کنند نه تنها موجب رکود اقتصادی و زیان به منافع جامعه می‌شوند بلکه عمل آنها درست بر ضد فلسفه پیدایش پول است. آیه فوق صریحاً ثروت اندوزی و گنجینه اموال را تحریم کرده است و به مسلمانان در راه خدا و در طریق بهره‌گیری بندگان خدا به کار اندازد و از اندوختن و ذخیره کردن و خارج ساختن آنها از گردش معاملات به شدت بپرهیزند و در غیر این صورت باید منتظر عذابی دردناک باشند (مکارم شیرازی، ۱۳۶۲، ص ۳۹۵).

از آنجا که طلا و نقره در گذشته نقش پول را ایفا می‌کرده است و کنز و نگهداری طلا و نقره موجب می‌گردد که از چرخه اقتصادی خارج شوند و در نتیجه پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و تولید کاهش یابد.

پس از مطالعه نظریات اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک در مورد پس‌انداز، آنان بر این باور بودند که برای افزایش پس‌انداز باید پاداشی به صورت بهره به پس‌انداز کنندگان پرداخت شود تا افراد حاضر باشند از مصرف حال خود صرف‌نظر کرده و پس‌انداز خود را افزایش دهند. اما با توجه به تحریم ربا از دیدگاه اسلام نمی‌توان هیچ بهره‌ای به پس‌انداز کنندگان پرداخت کرد و از منظر اسلام هر کسی که می‌خواهد از پس‌انداز خود درآمدی کسب کند باید خطرات تولید و معامله را هم بپذیرد.

با تحریم ربا امکان تأمین مالی از طریق وام‌های ربوی از بین می‌رود. لیکن با وجود عقود مشارکت، راه برای سرمایه‌گذاری باز است. عقود مشارکت چنان گسترده است که می‌تواند وضعیت‌های مختلفی که در مسأله سرمایه‌گذاری قابل تصور است پوشش دهد. صوری که می‌توان برای سرمایه‌گذاری فرض کرد به طور کلی، عبارت‌اند از:

- ۱- گاهی یک فرد هم سرمایه کافی و هم تخصص کافی برای سرمایه‌گذاری در بخش خاصی را دارد، در این صورت او بدون نیاز به عوامل دیگر خود مستقلاً سرمایه‌گذاری می‌کند.
- ۲- گاهی یک یا چند نفر سرمایه کافی برای سرمایه‌گذاری در بخش خاصی را دارند، لیکن احتیاج به متخصص دارند، تا بتواند سرمایه‌گذاری را مدیریت کرده و به فعلیت برساند. در این صورت آن افراد خودشان از طریق عقد مشارکت با هم شریک می‌باشند و با عامل (متخصص) هم می‌توانند از طریق عقد مضاربه - اگر موضوع فعالیت بازرگانی باشد - یا از طریق عقد مزارعه و مساقات - اگر موضوع فعالیت زراعت و باغداری است - یا از طریق عقد شرکت یا عقد جعاله، در بخشی از سود و زیان یا در بخشی از مالکیت خود مؤسسه اقتصادی شریک شوند.
- ۳- گاهی چند نفر سرمایه کافی برای سرمایه‌گذاری دارند و یکی از آنها تخصص و مدیریت را هم داراست. در این صورت از طریق عقد مشارکت، معامله کرده و برای عامل (مدیر) سهم بیشتری را در نظر می‌گیرند.

۴- در هر یک از صور فوق، در صورت کافی نبودن سرمایه فرد یا افراد، با جذب سرمایه از صاحبان پس‌انداز یا بانک‌ها، آنان را نسبت به سرمایه‌ای که می‌آورند مطابق عقد شرکت، شریک می‌کنند» (موسویان، ۱۳۷۶، ص ۹۸). بنابراین از دیدگاه اسلام افرادی که خواهان کسب بازدهی

هستند، می توانند در چهارچوب عقود اسلامی، عقودی مانند مشارکت، مضاربه، مزارعه، مساقات، جعاله به معامله و کسب سود بپردازند.

با توجه به تحلیل‌های صورت گرفته در این بخش، به این نتیجه می‌رسیم که نه تنها پس‌انداز در اقتصاد اسلامی در چهارچوب اخلاق اسلامی کمتر از اقتصاد متعارف نیست، بلکه با توجه به آموزه‌های اسلام می‌توان راه‌حل‌های جدیدی برای افزایش پس‌انداز که حقوق افراد جامعه رعایت شود پیشنهاد نمود.

جمع بندی و نتیجه‌گیری

با تحلیل مطالعات صورت گرفته در این مقاله متوجه می‌شویم که اسلام کسب مال را نهی نکرده است بلکه آموزه‌های اسلام به کسب ثروت به منظور تأمین نیازهای افراد تحت تکفل و انفاق مال به افراد نیازمند تأکید بسیار دارد. و ما با روش تحلیل محتوا به چگونگی راهکارهای افزایش پس‌انداز از منظر آموزه‌های اسلام پرداختیم. و با بررسی و تحلیل نتایج این تحقیق به این نتیجه رسیدیم که نه تنها پس‌انداز در اقتصاد اسلامی کمتر از اقتصاد متعارف نیست، بلکه می‌توان با ترویج اخلاق اسلامی، همانند پرهیز از اسراف، پرهیز از مصارف نامشروع، عدم کنز پول و استفاده از عقود اسلامی، پس‌انداز کل را افزایش دهیم؛ در حالی که معیار پس‌انداز از منظر اقتصاد متعارف تنها نفع شخصی می‌باشد نه آنکه بخواهند حقوق دیگران را رعایت نمایند در حالی که در آموزه‌های اسلامی باید رضای خداوند را در نظر گرفت و از آنجا که اقتصاد ایران نیاز مبرمی به سرمایه‌گذاری دارد، با افزایش پس‌انداز مولد، در چهارچوب اخلاق اسلامی سرمایه‌گذاری کل افزایش می‌یابد، تا آنکه بتوان به سرمایه‌گذاری بالاتر به رشد اقتصادی دست یافت. پیشنهاد می‌شود که به منظور فرهنگ‌سازی در زمینه اخلاق اسلامی، از کودکی در کتب درسی دوران ابتدایی این فرهنگ‌سازی صورت پذیرد؛ و از رسانه و مطبوعات برای افزایش آگاهی با اخلاق اسلامی در زمینه پس‌انداز استفاده گردد. به منظور افزایش پس‌انداز، پژوهشگران می‌توانند مطالعات بیشتری در زمینه نظریات اندیشمندان مسلمان به منظور مدل‌سازی اقتصادی انجام دهند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن سینا، تدبیر منزل. (۱۳۱۹). ترجمه محمد زنجانی، انتشارات مجمع ناشر کتاب.

۳. اصفهانی، راغب. (۱۳۷۶). الذریه الی مکارم الشریعه، نشر جامعه اصفهان، معاونیه البحت العلمی.
۴. تفضلی، فریدون. (۱۳۷۲). تاریخ عقاید اقتصادی، تهران، نشر نی.
۵. رادمش، غلام حسین. (۱۳۴۳). پس انداز در اقتصاد جدید، نشر بیتا.
۶. طوسی، خواجه نصیرالدین. (۱۳۶۶). اخلاق ناصری، انتشارات هما.
۷. طوسی، خواجه نظام الملک. (۱۳۶۵). سیاست نامه، چاپ و نشر بنیاد.
۸. مجتهد، احمد و کرمی، افشین. (۱۳۸۲). ارزیابی متغیرهای مؤثر بر رفتار پس انداز ملی در اقتصاد ایران، فصلنامه پژوهش های بازرگانی، شماره ۲۷.
۹. مجرد، محمد جعفر. (۱۳۷۷). وضعیت اقتصادی جهان پس از بحران مالی آسیا.
۱۰. قره باغیان، مرتضی. (۱۳۷۳). اقتصاد رشد و توسعه، تهران، نشر نی.
۱۱. فیشر و بلانچارد. (۱۳۷۷). ترجمه خطائی، محمود و محمدی، تیمور، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
۱۲. حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۳۹۰). وسائل شیعیه، ترجمه عباس اسلامی، تهران: بوستان قرآن.
۱۳. موسویان، عباس، پس انداز و سرمایه گذاری در اقتصاد اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۴. موسایی، میثم. (۱۳۸۶). تأثیر اعتقاد به منع اسراف در مخارج مصرفی، فصلنامه علمی پژوهش اقتصاد اسلامی، شماره ۲۶.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۶۲). تفسیر نمونه، جلد ۹، انتشارات دارالکتب اسلامی.

16. Keynes, J. Maynard (2003) *the general theory of Employment, interest and mone*.